

FIGYELŐ

„VALLOMÁSOK AZ EMBERI SZELLEM EGYSÉGE MELLETT”

Szilágyi János György (szerk.): *Voces paginarum. Magyar ókortudomány a huszadik században* Osiris, 2008. 648 oldal, 4480 Ft

Az idézet recenzióm fölött Förster Aurél 1940-ben A FILOLÓGIA FOGALMA címen megjelent írásából (a recenzeált könyvben 282–292.) való. Förster (1876–1962), a szegedi, majd a kolozsvári s végül a budapesti egyetem klasszika-filológus professzora, nem elsőként s nem is utolsóként, a régmúltat kutató tudománya helyét és szerepét a maga jelenében igyekezett meghatározni, s tette ezt, nem először és nem utoljára, egy olyan helyzetben, amikor a magyarországi ókortudomány helyéről és feladatáról művelői szélsőségesen eltérő nézeteket vallottak. Tanulmányában Förster tárgyilagos és pontos tudománytörténeti és elméleti fejtegetések alapján végül is nem annyira a filológia fogalmának, mint inkább a filológus tudósi magatartásának meghatározására helyezi a hangsúlyt: „A történelem körén belül megvan a hajlandóság a művelődés különböző ágai szerint való specializálódásra: beszélünk politikai történetről, gazdaságtörténetről, irodalomtörténetről, művészettörténetről, bölcsellettörténetről stb. A filológus mindezeket a szempontokat a magyarázandó emlék természete szerint szükség esetén egyszerre és egymás mellett is köteles figyelembe venni. Bizonyára nehéz feladat, melyre ráülnek a hippokratesi aforizmusnak az orvostudományra vonatkozó szavai: az élet rövid, a tudomány hosszú, a pillanat gyors, a próba kockázatos, az ítélkezés nehéz. De még ha nem sikerül is neki feladatát eszményi módon megoldani, mégis elérte azt, ami a tudomány mai felaprózódásának korában már maga is érdemnek számít: vallomást tett az emberi szellem egysége mellett.” (292.)

A körülményekre, melyek között 1940-ben Förster érdemi feladatának tekintette ezt a fajta vallomástételt, még vissza fogunk térni. Lás-

suk azonban először, mit mondhatunk általános bevezetőül arról a szöveggyűjteményről, melybe Szilágyi János György, negyvenhat más XX. századi magyar ókortudató szövegeivel együtt, Förster munkáját is beválogatta. A kötet célja – melynek címe utal az olvasás-hallás-megértés ókori hármas egységére, és részben megegyezik Balogh József klasszika-filológus (1893–1944) 1921-ben kiadott szép, a mai olvasás-, íráskutatás szemléletét sokban megelőző munkájával („VOCES PAGINARIUM”. ADALÉKOK A HANGOS OLVASÁS ÉS ÍRÁS KÉRDÉSÉHEZ. Budapest, 1921) – az előszóban megjelölt szándék szerint nem a hazai ókortudomány XX. századi történetének bemutatása: a benne közölt tanulmányok sora „legfőjebb forrása lehet a huszadik századi magyar ókortudomány történetét bemutató munkának, egy a sok közül. Alapvető rendeltetésük... annak illusztrálása, mit érdemes követendő hagyományként számon tartani... vagyis hagyománytudatosítás és... hagyományteremtés”.

Ennek értelmében a válogatás fő szempontja a kutatási irányok, módszerek, tárgyak és területek lehetőség szerinti teljes körű bemutatása a hazai kutatásban jelentős helyet elfoglaló, nemzetközileg is ismert és elismert, módszerekben úttörő, iskolateremtő kutatók egy-egy olyan munkájával (munkájának részletével), mely a teljesség bemutatását szolgálva egyszerűsített szerzőjének munkásságára leginkább jellemzőnek ítéltető. Éppen mivel a fő szempont az ókortudatás egészének bemutatása volt, a válogatás az egyes kutatók teljesítményeinek a hazai kutatás számára legjelentősebb pillanatát, akméját vette figyelembe (10.). A válogatásba bekerültek olyan kutatók is, akiknek jelentősége csak mai visszatekintésből válik igazán mérhetővé.

Magától értetődik, hogy a szerkesztő a szövegek értékét a korabeli s nem a mai tudomány állása szerint ítélte meg. A mai kor nézeteit tükrözi viszont az, hogy az ókortudatás tárgyát nem korlátozta a görög-római kultúrára, és beválogatott a kötetbe olyan munkákat is, melyek tárgyukat a nagy közel- és távol-keleti kultúrákból vették, vagy a klasszikus kultú-

rák utóéletét vizsgálták. A szerkesztő döntésének háttéréhez tartozik, hogy az ókortudomány határait már az 1930-as években is csaknem ilyen tágon vonta meg Kerényi Károly (és kortársa, Arnaldo Momigliano). Az 1960-as években a magyar ókortudomány ismét szinkronban volt a nemzetközi kutatás hangsúlyváltásával, amikor sokban úttörő döntéssel, a modern interdiszciplinaritás szellemében fordult egyszerre az ókori Irán, az etruszk művészet, az ókori Mezopotámia, a hellenisztikus egyiptomi kultúra és művészet és a görög-római, egyiptomi vallás, a középső Nílus-völgy, India, Kína vagy a kelták kutatása felé. A térben és időben folyamatosan bővülő ókortudomány ma a globalizálódó világ kérdéseit teszi fel, s az antik világ olyan mélyebb megértésére törekszik, mely a globalizálódó világot is érthetőbbé és élhetőbbé teszi.

A kétségkívül igen nehéz, a szubjektivitás vádját legkíméletlenebbül felvető kérdést: szerepeljenek-e élő kutatók írásai, a szerkesztő azaz válaszolta meg, hogy csak lezárt életműveket vett tekintetbe. Reménye, hogy „*ezáltal nem torzul el lényegesen a század egészéről alkotott kép*” (9.), természetesen csak részlegesen teljesülhet: hiszen így egy sor olyan terület és irányzat maradt ki, mely a magyarországi kutatásban éppen a XX. század utolsó évtizedeiben (éveiben), ma is élő kutatók munkássága révén jelent meg (és esetenként teljesedett ki). A korban hozzánk legközelebb álló szövegek időrendi megoszlása – öt szöveg az 1970-es, kettő az 1980-as és egy az 1990-es évekből – inkább a válogatásnak ebből a szempontjából következik, mintsem a század utolsó harmadának valódi teljesítményéből. De azt bizonyosan bemutatják majd újabb szöveggyűjtemények és kutatástörténeti munkák.

A szerkesztő szerint (9.) az írások sorrendjéből (és, hozzá kell tennünk, időrendi megoszlásából) „*akaratlanul is kirajzolódik a születésük kereteit meghatározó történeti események és nem utolsósorban az ókortudomány szemléletében történt eltolódások, sőt nem egyszer alapvető változások képe*”. Éppen ezért olyan lenyűgöző olvasmány (s bevallottan nem minden egyes szöveg saját érdeme okán) Szilágyi János György szöveggyűjteménye minden olyan ókortudató számára, aki osztja Förster nézetét, miszerint „*nemcsak az egyes emberre, hanem a tudományokra is fennáll az önmegismerés erkölcsi követelménye* [: h]onnan

jöttél és ki vagy?” (282.), és aki tudatában van annak, hogy sem szakmája története, sem a maga szakmai érdeklődése nem véletlenszerűen alakult. A jelen recenzens (és bizonyosan sok más olvasó is) egyedül a szerkesztői bevezető *akaratlanul is* kitétele olvasásakor rázza meg a fejét: dehogyis akaratlanul! Ez a gyűjtemény tudatosan, kivételes éleslátással, méltányossággal és felelősséggel éppen annak bemutatására vállalkozik, hogy a XX. század folyamán miképpen alakult a társadalom tágabb és a tudomány szűkebb közegeiben a magyar értelmiség egy sajátos, korántsem jelentéktelen, de különösen sebezhető csoportjának viszonya hazájához és a nagyvilághoz.

Senki sem alkalmasabb ma Szilágyi János Györgynél arra, hogy a tudományos minőség biztos megítélésével *számot adjon* a XX. századi magyar ókortudomány sorsáról és teljesítményéről: erre egyaránt predesztinálja *tanú és alakító* mivolta. Szilágyi klasszika-filológusi tanulmányait 1936 és 1941 között a valaha volt legnagyobb ókortudósok egyike, Kerényi Károly tanítványaként végezte. Kerényi – aki szerint „*igazi problémák és feladatok a klasszika-filológia területén abból adódnak, hogy a filológus személyében mai ember lép érintkezésbe az antik világgal... a hagyomány tartalmához intézett új kérdésekkel*” (KLASSZIKA-FILOLÓGIÁNK ÉS A NEMZETI TUDOMÁNYOK. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 54 [1930]. 20–35.) – egyetemi óráinak, tudományos gondolkodásának, tudósmagatartásának rá és kortársaira tett szakmai és emberi hatásáról Szilágyi számos helyen írt (legutóbb in: MITOLÓGIA ÉS HUMANITÁS. KERÉNYI KÁROLY 100. SZÜLETÉSNAPIJÁRA. Osiris, 1999, 9–27., 37–45.). Kerényi hatásához, ami a jelenkor és az ókortudató közötti viszony kényszereinek és szabadságának, a tudós felelősségének megértését illeti, sajátos erővel és felismerésekkel járultak a háború és a hadifogság évei, melyek után Szilágyi csak 1947-ben térhetett vissza a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményébe (melynek 1941-től máig munkatársa, 1950–1993 között vezetője), hogy ott a következő évtizedek folyamán egy összetételében a XX. század második felének klasszika-archeológiai szemléletmódját tükröző, egyszerűsmind tudományos műhelyként működő múzeumi gyűjteményt alakítson ki. Szorosan hozzátartozik a VOCES PAGINARUM válogatási elveinek megértéséhez, hogy az utolsó fél évszázadban az Antik Gyűjtemény mindvégig olyan szelle-

mi közeg volt, melynek ösztönző hatását és minőségi példamutatását nem csak klasszika-archeológusok, hanem ókortörténészek, klasszika-filológusok, művészettörténészek, egyiptológusok, assziriológusok, régészek és más human diszciplínák művelői egyaránt érezték és követték.

De vissza a VOCES PAGINARUM-hoz. A XX. század első két évtizedében publikált munkák szerzőinek idősebbjei (Schvarcz Gyula ókortörténész [1839–1900], Hegedűs István klasszika-filológus [1848–1925], Goldziher Ignác orientalista [1850–1921], Mahler Ede egyiptológus-assziriológus [1857–1945], Blau Lajos hebraista [1861–1936], Stein Aurél orientalista [1862–1943], Némethy Géza klasszika-filológus [1865–1937]) az 1860-as évek eleje és az 1880-as évek vége között végeztek tanulmányaikat. A kötetben ők még az 1870-es évek (szűk szelleme és a gimnáziumi irodalomoktatásra tett bénító hatása miatt már Arany János által is kritizált) konzervatív, görög és latin szerzők szövegeinek szűk szövegkritikai elemzésére, fordítására és ismeretterjesztésre korlátozódó klasszika-filológiáját maga mögött hagyni akaró *Gründerzeit*et képviselik, melynek központi problémái az ókortudomány tárgykörének szélesebbre nyitása, az ókortudomány egyes ágainak önmeghatározása, az eredeti kutatási eredményekre való törekvés szükségessége, vagyis a tágabb tárgyi és módszertani keretek között művelt magyar kutatás emancipálódása a nemzetközi kutatáson belül s ez utóbbival szoros összefüggésben annak a kérdéseknek eldöntése volt: vannak-e sajátos feladatai a magyar ókortudatásnak, s ha igen, hogyan viszonyulnak azok a nemzetközi kutatáshoz.

A válaszok, amiként az egyes kutatók szellemi háttere is, eltérőek voltak, együttesen azonban a felnövő nemzetközi ókortudományba való maradéktalan beilleszkedés ígérétét hozdozták. Goldziher a tudományos iszlámkutatás megalkotásával (itt: *AZ ARAB POGÁNYSÁG IRODALMA*, 1903, 27–36.), Stein Aurél belső-ázsiai helyszíni kutatásaival (itt: *NAGY SÁNDOR NYOMDOKAIN AZ INDUSHOZ*, 1919, 200–220.) a maguk területén fényesen meg is valósították a beilleszkedést; s hagyományt teremtett az ókori és középkori zsidó vallás szöveges hagyatékának kutatásában Blau Lajos munkája is (itt: *ÓKORI PÁPYRUSLELETEK*, 1914, 124–133.). Tudományos színvonal tekintetében ez érvényes a Mahler Ede által képviselt egyiptológiára is (itt: *A KRONO-*

LÓGIAI KUTATÁS TUDOMÁNYOS MÓDSZEREIRŐL, 1928, 188–199.), mely azonban a nemzetközi egyiptológiától meglehetősen elszigetelve létezett, s Mahler nyugdíjba vonulása után hosszú időre intézményes folytatás nélkül maradt, mivel, az értelemszerű nemzetközi gyakorlattól eltérően, sem az Osztrák–Magyar Monarchia, sem az első világháború utáni magyar kultúrpolitika nem törekedett tudományos (régészeti) jelenlét kiépítésére Egyiptomban, és nem kínál semmiféle pályamintát egyiptológusok számára.

Maradandó intézményes keretek Mahler assziriológiai érdeklődése körül sem jöttek létre. Nem úgy, mint a XX. századi európai és tengerentúli assziriológia nagy központjaiban, régészeti terepmunka és/vagy hazai múzeumi gyűjtemény nem állt a következő nemzedékhez tartozó Dávid Antal (1890–1967, itt: *GYGÉS FIA*, 1945, 397.) – főként írástörténeti – kutatásai mögött sem. A témája színterétől földrésznyi távolságban álló íróasztalához való kötöttsége azonban Dávid korszerűségét sem érintette. Idősebb kortársa, a sémi feliratokkal foglalkozó orientalista Aistleitner József (1883–1960) is a nemzetközi kutatás főáramába csatlakozott, amikor röviddel felfedezésük és első közlésük után az ugariti szövegek felé fordult (itt: *A KERET-LEGENDA*, 1938, 293–303.). Hasonló példát kínál a nyelvész és iranista Telegdi Zsigmond (1909–1994) nagyszerű munkássága is (itt: *A SÉMI ÍRÁS ÚTJA A FÖLDKÖZI-TENGERTŐL A CSENDES-ÓCEÁNIG*, 1937, 434–448.). Az 1960-as években másodsor csaknem csodaszerűen kibontakozó magyar egyiptológia és assziriológia esete pedig újra azt bizonyítja, hogy halmozottan hátrányos körülmények között is lehetséges egy-egy „új” ókortudományi szak hazai talajba ültetése s egyszersmind sikeres nemzetközi integrációja – feltéve, hogy egy-egy kiemelkedő kutató személyes elzántsága helyettesíteni tudja, vagy kellőképpen hosszú küzdelem után ki tudja vívni a kultúrpolitika elkötelezettségét. Azonban bármennyire fényes is az utóbbi évtizedek egyiptológiai és assziriológiai teljesítménye, s bármennyire csábító lenne (amint erre a magyar egyiptológia hajlik is) utólag egy folytonos hagyományt konstruálni, be kell látnunk, hogy ezekben az esetekben ilyen nem létezett, s ami valójában történt, hősies volt ugyan, de a tudomány fejlődésének nem ez a normális módja.

Az első egyiptológusnemzedékéhez hasonló sors várt egy másik nagy kezdeményezésére

re, a már Winckelmann óta nyilvánvaló, de a magyar műveltségben alig észrevett felismerésből, vagyis az ókori nem szöveges, tehát vizuális, tárgyi (régészeti, művészettörténeti) emlékek egyenrangú forrásként való kezelésének szükségességéből következő kutatói és ismeretterjesztői munka feltételeinek kialakítására. A görög-római művészet kutatásának, vagyis a klasszika-archeológiának első hazai meg alapítója, Hekler Antal (1882–1940) 1908 és 1918 között létrehozta a Szépművészeti Múzeum antik szoborgyűjteményét, elérte a klasszika-archeológia mint önálló tárgy felvételét az egyetemi oktatásba, és tudományos publikációival elismerést szerzett a nemzetközi klasszika-archeológiában: kudarcot vallott azonban arra irányuló igyekezetében, hogy hosszú távra létrehozza a Magyarországon kívüli területeken végzendő klasszika-archeológiai tevékenységét. Így 1918-ban felhagyott addigi klasszika-archeológusi tevékenységével. A kötetben közölt kései tanulmánya (FILOZÓFUS ÉS TUDÓS ARCOK A RÉGI RÓMÁBAN, 1940, 87–97.) rövid látogatás volt az évtizedekkel azelőtt elhagyott területen. Amikor ebben a tanulmányban az 1920-as évektől a „magyarcélú” tudomány (l. alább) áramlatába áttálló Hekler a császárkori portrészobrászatban a 3. századi „világválság” direkt lenyomatát, „*a hasadt lelkű ember, a világnézeti válságkorszaknak... tragikus árnyalású embertípusa, mely a tudásból és csillogó szavakból kiábrándulva, kizökönt élete számára új irányítást, új hitet keresett*”, képmását kereste és vélte megtalálni, nem annyira a kései császárkornak, mint inkább a megírás idejének rajzolta meg akaratlan(?) árnyékképet.

Visszatérve a *Gründerzeit*nek a XX. század elején még publikáló képviselőihez, beszélünk kell formálódásuk egy fontos aspektusáról. A nemzetközi kutatás középponti problémája – még ha ezt eleinte nem sokan mérték is fel – 1872-től fogva a *princeps philologorum* Ulrich v. Wilamowitz-Moellendorff és Friedrich Nietzsche közötti botránynak látszó, de valójában korszakhatárt kijelölő nézeteltérésben megfogalmazódó ókortudomány-felfogások közötti döntés volt. A görögöségről szóló tudomány egészére irányuló figyelme Wilamowitz, miközben megteremtette a klasszika-filológia, régészet, ókori történet oktatásának egységes keretét, az ókori kultúrákra vonatkozó adatanyag hatalmas megnövekedésének korában az ókor lehető *legpontosabb* ábrázolásában je-

lölte ki a tudós feladatát, akinek szerinte ahhoz, hogy tárgyával való *eszménynek tartott teljes azonosulása megtörténhessen, teljesen fel kell adnia magát*. Ezzel szemben Nietzsche az ókorral való teljes azonosulást irreális és értelmetlen célnak látta: ő a tudománynak szentelt *teljes életért a maga teljes életének kiteljesedését kérte cserébe; azt, hogy a kutatás felhalmozódó anyaga ne pusztán önmagát, hanem a jelenkort is, sőt elsősorban azt értelmezze*. Mint a WIR, PHILOLOGEN-ben mondja: „*minden kornak új viszonyba kell lépnie az ókorral, hozzá kell mérnie magát... a filológusnak három dolgot kell ismernie, az ókort, a jelenkort és önmagát*” (vö. Szilágyi János György: „MI, FILOLÓGUSOK”. *Antik Tanulmányok* 31 [1984], 167–197. = SZIRÉNZENE, 489–518.).

A kétféle ókortudomány-meghatározás és -művelés közötti választás szükségszerűsége csak jóval később merül fel a magyar kutatásban. Ugyan Schvarcz görög demokráciával foglalkozó munkáiban (itt: TARAS ÉS SYRAKUSA ALKOTMÁNYA, 1900, 13–26.) jól érzékelhető a liberális művelődéspolitikus (Schvarcz 1868 és 1894 között többször volt országgyűlési képviselő) modernizáló hevületű politikai és etikai motivációja, a Nietzsche ókortudomány- és ókortudósképének értelmére a század végére teljesen ráeszmélő, Wilamowitz filológiájának szűk értelmezésével szakító kutatás szelleme először a kötet egyik legmegragadóbb szövegében, Hegedűs István ARISTOTELES A GÖRÖG TRAGÉDIA KARÉNEKÉRŐL (1906, 57–68.) című cikkében fénylik csak fel; programként pedig Hornyánszky Gyula (1869–1933) ókortörténész első világháború előtti munkásságában fogalmazódik meg. Hornyánszky itt közölt, lényegében retrospektív 1931-es tanulmánya (GÖRÖG TÁRSADALOMRAJZ, 227–253.) egy, a század első éveiben elgondolt, de soha meg nem valósult átfogó mű utólagos vázlatára, amely felfogásában sokkal modernebb, mint amilyen megírásakor a szerző maga valójában volt. Hornyánszky a tervnek maradt munka nézőpontját így jelöli ki: „*keressünk minél közvetlenebb érintkezést jelen környezetünkkel... tapasztaljuk ki... a szövevényes szerkezetű modern társadalmat, hogy azután... rajzoljuk meg: az egyszerűbbet, az elmúltat*”. Ha ennek a célkitűzésnek részletes megvalósításához már a század elején hozzáfogott volna, Hornyánszky talán segíthette volna egy fiatalabb klasszika-filológus Németországban frott, 1908-ban németül megjelent könyvének elmaradt hazai szakmai befogadását is. Hatvány Lajos

(1880–1961) DIE WISSENSCHAFT DES NICHT WISSENSWERTEN-JÉRŐL (A TUDNI-NEM-ÉRDEMES DOLGOK TUDOMÁNYA, elkésett magyar fordítás: Szöllősy Klára, 1960; szemelvények itt: 69–86.) van szó, melyre, a két háború közötti időknek és a világháborúnak az európai szellemre tett hatását taglalva, így emlékezik majd vissza Kerényi egy 1945. február 3-án Thomas Mannhoz írt levelében: „[Hatvanynak] *nem esett nehezére, hogy az 1906 körül berlini egyetemistaként szerzett élményei alapján bemutassa annak a csak historizáló filológiának emberi alkalmatlanságát, amely a későbbiekben ugyan egyre extenzívebbé lett, de csak parancsolóbbá, emberibbé nem.*” (Thomas Mann–Karl Kerényi: GESPRÄCH IN BRIEFEN. Zürich, 1960. 109. k.)

A magyar ókortudomány *Gründerzeit*jének csaknem ideális sokoldalúságát a század első évtizedeiben működő, Schvarcz és Hegedűs nemzedékét követő, 1870–1880 táján született nemzedék kiemelkedő tagjainak munkássága igazolja. A kötetben szerepel a kiváló, ámde sajnos főleg magyarul publikáló indogermán nyelvész, Schmidt József (1868–1933), akinek aztán 1924-es kényszernyugdíjaztatása után szakterülete Magyarországon hosszú évtizedekig műveletlen maradt: itt szemelvényekben közölt Buddha-tanulmánya (BUDDHA ÉLETE ÉS NYILVÁNOS TEVÉKENYSÉGE, 1923, 160–173.) a XX. századi magyar esszé legmagasabb mércéjével mérhető. Heller Bernát orientalista-hebraista (1871–1943) mesekutatói munkáinak egyetemes kontextualitása (itt: A MESE A SZENTÍRÁSBAN, A TALMUDBAN ÉS MIDRÁSBAN, 1921, 145–159.) viszont éppúgy iskolateremtővé lehetett, mint egy egészen más szakterületen Somló Bódog jogtörténész (1873–1920) jogfilozófiai és jogszociológiai munkássága (itt: PLATON ÁLLAMTANA, 1920, 134–144.).

Heller Bernát iskolájának későbbi képviselője Marót Károly klasszika-filológus és folklórkutató (1885–1963), akinek itt közölt, Fedics Mihály meséit tág történeti (és tudománytörténeti) kontextusba helyező tanulmánya (ΙΔΙΟΣ ΕΝ ΚΟΙΝΩΙ, 1940, 254–264.) az irodalomtörténész számára ma is gondolatébresztő olvasható lehet – feltéve, hogy Marót nehézkes, irritálóan kimódolt irálya nem veszi el a kedvét idő előtt (ez csaknem egyedülálló lenne a kötetben, de azért lásd az inkább bizantinológusként ismert Ivánka Endre [1902–1974] filozófiatörténeti tanulmányát is: ARISZTOTELIZMUS, 1941, 398–402.). Részben a Heller-

től induló hagyományba tartozik a nagy hebraista és folklórkutató Scheiber Sándor (1913–1985, itt: LÓT LEÁNYAI, 1938, 304–311.), aki, mint ókortörténész-hebraista kortársa, Hahn István is (1913–1984), a sors különös kegyelméből szakmája folyamatosságát fenntarthatta a vész-korszakon túl is. Ám aligha kétséges, hogy amikor a felejthetetlen tanár, Hahn István itt közölt 1982-es szövegében (A MEGVÁLTÁS CSILLAGA. TÁRSADALMI VÁLSÁG ÉS MEGVÁLTÁSHIT AUGUSTUS KORÁBAN, 486–503.) minden „természfölötti” kontextusba emelt ókori politikai diskurzust a sivár gyakorlati politikai manipuláció szintjére szállít le, valójában nem csak Plinius és más ókoriak szkepticizmusát, de még csak nem is a marxizmus történetfelfogását véli igazolni a történész eszközeivel: tollát a megélt rettenetes XX. század mozgatja. Ami a Somló Bódog munkásságával induló hagyományt illeti, ott ez a szörnyű mozgató kevésbé látszik hatni: a jogtörténet Somlónál megjelenő szemléletmódjának további formálódására és az egyetemes ókortörténethez való viszonyának alakulására példák Horváth Barna (1896–1973) a századelő liberalizmusára támaszkodó, de végének előítélet-mentességét is megelőlegező tanulmánya (SZÓKRATÉSZ, 1942, részletek: 372–396.), majd később Ferenczy Endrének (1912–1990) a római jogot történeti nézőpontból vizsgáló munkái (itt: A RÓMAI ÁLLAM A KIRÁLYSÁG ÉS A KÖZTÁRSASÁG KÖZÖTT, 1982, 460–467.).

Az Osztrák–Magyar Monarchia öngyilkossága az első világháborúban, majd a trianoni békeszerződés történeti korszakváltója; a konszolidálódó, aztán mind vézsesebben eltevelyedő, uralkodó nélküli neobarokk királyság ugyan ragyogó teljesítményeket is látó, de elentmondásokkal teli kultúrája fokozatosan a hazai ókortudomány krízisét, meghasonlását, majd sok remek képviselőjének elhallgatását vagy éppen pusztulását okozta, másoknak távozását érlelte – de az 1930-as években egyúttal addigi történetének legnagyobb pillanatát is elhozta. A Trianon utáni szellemi azonosságkeresés és a revízió céljainak szolgálatába álló hivatalos művelődéspolitikai az ókor kutatóit együttesen állította választás elé, mit tekintenek feladatuknak: egy, az egyetemes antikvitás megismeréséből is táplálkozó jelenépítésben való közreműködést, ahogyan ez következhetett volna a magyar klasszika-filológia olyan kezdeményezéseiből, mint a már említett Hegedűs István, Némethy Géza (itt: A RÓMAI ELÉ-

GIA VISZONYA A GÖRÖGHÖZ, 1903, 37–56.), Hornyánszky Gyula, Révay József (1881–1970, itt: A PALATINUSI GÜNYFESZÜLET, 1913, 98–108.) vagy Huszti József (1887–1954, itt: DIDEROT ÉS TERENTIUS, 1913, 109–123.) munkássága – vagy pedig *magyarcélúként* meghatározott munkát: azaz az egyetemestől kishitűen lehatárolt kutatást, *csak* a magyar föld történetének és régészetének művelését, a magyarországi latin-ság és humanizmus, a magyar–bizánci kapcsolatok, a magyar antikrepció kutatását. Az egyetemestől való programszerű elzárkózás nem volt egészen új: 1895-ben, szembefordulva a *Gründerzeit* főáramlatával, a millennium nemzeti lelkesedését gazdagon támogatott kutatások érdekében mozgósítani akarva, Vári Rezső már ugyanezt javasolta, miután megállapította, hogy „*egész philológiai tudóskodásunk, úgy, ahogy van, áttételett mi hozzánk az egész idegen talajfölddel együtt, előttünk idegen problémáival, idegen feleleteivel*” (idézi Szilágyi J. Gy.: SZIRÉNZE, 503.). Most azonban a mozgatóerő a történeti traumából felemelni képes nemzeti öntudat és önazonosság dacos keresése, a „magyar kultúrfölény”-nek az utóállamok és egyáltalán a világ előtti bizonyítására irányuló szándék volt, nem pedig a kisebbség érzését nemzeti büszkeségbe fordítani akaró, naiv (ál)-tudományos populizmus.

Miközben magyar kultúrintézetek jöttek létre külföldön, elősegítve a magyar kultúra jelenlétét a nagyvilágban (de nem a nagyvilágot Magyarországon), a „magyar kultúrfölény” szánszalmasan abszurd eszméje magával hozta a római Pannónia tanulmányozásának szembeállítását az ókori Mediterráneum és Közel-Kelet önálló kutatásával. Miközben a két feladatot a maga munkásságában korántsem választotta így külön, a tudománypolitikai programhirdető Alföldi András (1895–1981) az 1926-os *Budapesti Szemlében* a kettőt élesen szembeállította, arra hívta fel az ókortudomány magyar művelőit, hogy minden erejüket a *honkutatásra* fordítsák, mert az *sokkal előbbre való*. Ugyanakkor sürgette e célkitűzés eléréséhez nemzetközi színvonalon álló kutatási eszközök és intézmények létrehozását is: folyóiratokét, központi szakkönyvtárét rendszeresen gyűjtött külföldi szakirodalommal, régészeti intézetet és az eredmények közlését világnyelveken.

Hasonlóan igényes módszerű, magas minőségű, de körülhatárolt perspektívájú kutatást

folytatott az Alföldi programjához csatlakozó Moravcsik Gyula bizantinológus (1892–1972, itt régimódi és száraz munkája: SAPPHÓ ISMERETÉNEK NYOMAI BIZÁNCBAN, 1937/1964, 221–226.). Miközben Alföldi az iskolájában megvalósuló, nagy tudatossággal központosított, nemzetközi színvonalú „honkutatást” új programhirdetés nélkül saját, a régi programból hamarosan kijózanodó, mind egyetemesebbé váló ókortudományi koncepciójának szolgálatába állította (az ebben a koncepcióban 1947 utáni berlini, baseli, majd princetoni tevékenysége során fogant könyveit és tanulmányait a római történelem egyik legnagyobb kutatójának műveiként tartjuk számon azóta is), e koncepció megjelenését a tanítványok munkájában már nem követelte meg. A máig élő pozitívista pannóniai „reálrégészeti” hagyomány (legjobb képviselői közül a kötetben: Láng Nándor [1871–1952]: EGY PANNÓNIAI FÖLIRATRÓL, 1937, 265–281.; Nagy Lajos [1897–1946]: AQUINCUMI MŰMATEMETKEZÉSEK, 1935, 335–356.) a koncepció és a szisztematikus aprómunka elkülönítésének ebben a mozzanatában gyökerezik. Alföldi maga egyetemes, ugyanakkor egyelőre félreérthetetlenül a tekintélyuralom nagy mintaképeitől ihletett választ keresett a két háború közötti Európa szorongó kérdéseire, amint ezt a kötetben kivonatolva olvasható, 1946-ban kiadott könyve tanúsítja (AZ UTOLSÓ PANNON CSÁSZÁR, 312–324.). A kései harmincas, korai negyvenes évek arrogáns szellemi konzervativizmusának hátterében érthető meg az a szenvedélyes elfogultság is, mellyel az egyháztörténész Artner Edgár (1895–1972) szemlélte Porphyriost, aki előadásában „*sátáni gyűlölettel támad az egykor még szentnek tartott kereszténység ellen. Az újplatonizmus keresztényellenes fellépése voltaképpen Porphyriosra vihető vissza, akikt... a hitehagyottak gyűlölete fűtött ez irányú tevékenységében. Miként a Júdás tragédiája óta annyiszor megismétlődött. Kleine Ursachen, grosse Wirkungen* (A KERESZTÉNYELLENES ÚJPLATONIZMUS: PORPHYRIOS, 1940, 357–371., idézet a 370. k. oldalról).

A „magyarcélú” ókortudomány egyetemes alternatívája Kerényi Károly (1897–1973) 1920-as években írott, a részben Wilamowitz iskolájából kikerülő, de annak korlátait felismerő és átlépő német tudósok (mint Walter F. Otto vagy Karl Reinhard) kezdeti hatását mutató munkáiban körvonalazódott, hogy aztán a harmincas években olyan programként fogalma-

zódjon meg, mely a másikat nem kizárni, hanem integrálni akarja: míg Kerényi Nietzsche ókortudomány/ókortudós felfogását tette magáévá, Wilamowitz eredményeit sem utasította el. Ahogyan 1930-as KLASSZIKA-FILOLÓGIÁNK ÉS A NEMZETI TUDOMÁNYOK című cikkében írja, „igazi problémák és feladatok a klasszika-filológia területén abból adódnak, hogy a filológus személyében mai ember lép érintkezésbe az antik világgal... a hagyomány tartalmához intézett új kérdésekkel”. Az ókortudomány céljainak megfelelő tudós életforma lényegét Kerényi 1938-ban megjelent RELIGIO ACADEMICI című tanulmányában fogalmazta meg (itt: 325–334.). Szilágyi János Györgyöt idézem erről a megrendítő szövegről: „a religio Academici a soha-meg-nem-elégedés vallásossága, a szaktudás legmagasabb műhelykövetelményének egyesítését, a felelet keresésével emberi létezésünk legaktuálisabb és legégetőbb kérdéseire, azon az áron is, hogy az örök ellenzékiséget tartja sorsszerű hívásának”. (SZIRÉNZENE, 14.)

A párbeszédre s nem pedig központosításra törekvő Kerényi köré finom hallású pályatársak és tanítványok gyűltek, akik megértették a szakmaiság legmagasabb szempontját megfogalmazó fejtegetéseit, s azokat a maguk munkájában követni és mindenkori érvényességüknek felismerését további nemzedékekre örökíteni törekedtek. Kerényi és a hatását kereső kutatók művének fénye elér napjaink magyar ókortudományáig, amint ezt a kötet második felének számos szövege mutatja és igazolja: itt elsősorban Honti János etnológus, folklórkutató (1910–1945), Trencsényi-Waldapfel Imre klasszika-filológus (1908–1970), Brelich Angelo vallástörténész (1913–1977) és Szabó Árpád klasszika-filológus, tudománytörténész (1913–2001) életművének hatására gondolok.

Trencsényi-Waldapfel itt újraközölt, Heller Bernát előtt hódoló tanulmánya 1941-ben félreérthetetlen segélykéréssel idézte fel Erasmus mosolyát, „amelyet minálunk, a Végzet talpai alatt vergődő Közép-Európában a kor legjobbjai önmagukból is szerettek volna kiküzdeni” (Az OXFORDI SYMPOSION, 403–413., idézet a 409. k. oldalról). A Kerényi iskolájából elágazó kutatások autonómiájára példa Kövendi Dénes pályája (1894–1965, itt: HÉRAKLEITOS ÉS MIMNERMOS, 1937, 333–334.); a mítoszkat Honti János költői hevíület európaidentitás-keresése (a kötetben: A SZIGET KELIA MYTHOSZÁRÓL, 1937, 427–433.), Brelich 1960-as vallástudományi remekműve

(A POLITEIZMUS, 449–459.) vagy Szabó Árpád mesteri előadása a XX. századi tudománytörténetről, benne a „leghosszabb nap” csillagászati-tudománytörténeti problémájának lenyűgözően bravúros tárgyalásával (A LEGHOSSZABB NAP, 1980, 468–485.).

Kerényi tanítványa volt az egyiptológus Dobrovits Aladár is (1909–1970). Itt bocsátom előre, hogy Dobrovits – nem éppen tudománypolitikai koncepció alapján történt – professzori kinevezése 1958-ban a budapesti egyetem Ókori Keleti Történeti Tanszékére lesz az, ami majd újra lehetővé teszi Magyarországon az intézményes egyiptológusképzést. Dobrovits tanítványa és utóda, Kákósy László (1932–2003) egyiptológusok tucatjait képezte, akik közül többen nemzetközi elismertségre tettek szert (Kákósytól itt: CSILLAGOK ÉS LELKEK, 1978, 604–633.). Ebben nagy szerepe van annak, hogy Kákósy szívós erőfeszítései eredményeként rendszeres terepmunka kezdődött Egyiptomban: tanítványai és tanítványainak tanítványai az 1983 óta Thébában folytatott ásataik révén az újbírodalmi nemesi temetkezések kutatásának specialistái (is) lettek. Dobrovitsnak itt újraközölt esszéje (TERMÉSZETLÁTÁS ÉS GONDOLKOZÁS AZ ÓKORI EGYIPTOMBAN, 1937, 414–426.) talán az a szövege a kötetnek, amely a legelevenebbul demonstrálja a mai olvasó számára egy szaktudomány ismereteinek és módszerének gyors fejlődését és így az 1930-as évek egyiptológiájának meghaladottságát – de ettől függetlenül is, a tudósnak tárgyért rajongó Egyiptom-eszményítése (ebben vannak ma is követői a magyar egyiptológiában) különösen elentmondásra ingerlő.

A második világháború után hamarosan kiderült, hogy az újjászerveződő hazai tudományban sem az egyetemesség igényét térben, időben, módszerben egyaránt mindenkor valló Kerényi Károlyra, sem a „nemzeti célú” ókortudományt a háború éveiben mind nyíltabban az egyetemes részének tekintő Alföldi Andrásra nincs szükség. Kettejük távozása korszakhatár, a magyar ókortudomány szomorú sorsfordulója, melynek keserűségét azonban csakhamar felülírta a tény, hogy az itt maradtak és tanítványaik hirtelen olyan diktatúrában találták magukat, mely az értelmiségi létezésbe mélyen beavatkozó ideológiai igényeket támasztott a teljes magyar értelmiséggel szemben. Kerényi és Alföldi után a kiváló nyelvész Szemerényi

Oszvald (1913–1996), Ivánka és Horváth Barina is elment. Szemerényi itt közölt, már külföldön íródott tanulmánya példaszzerű arra a szükségyszerűségre, hogy a jó indoeurópai nyelvésznek egyben jó irodalomtörténésznek is kell lennie (A RÓMAI DRÁMA EREDETE, 1975, 504–525.). Az egyetemi vagy kutatóintézeti állásukban meghagyott, de az ideológiai elvárások elől kitérni próbáló tudósok egyfajta pozitívizmusban kerestek menedéket. Hogy Kerényi *religiója* és „egészre tekintése” mégis mindeközben ki nem mondott, de létező attitűd maradhatott, s Kerényi és Alföldi csak világszínvonallal meglehetően szakmai igényessége (sokszor titkos) normaként tovább élhetett, annak számos tudatos és véletlenszerű oka volt. A magukat meggyőződésből, kényszerből vagy alkalmazkodásból marxistának valló ókortudatókat is sokkal inkább az antik világ politikai és szellemi története érdekelte, mint az antikvitásnak a „valóságosan létező szocializmus” más régióiban lényegesen könyörtelenebbül számon kért összefüggő, dogmatikus „elméleti” leírása és magyarázata.

Ennek az érdemi kérdéseket feltevő érdeklődésnek kiváló példája Castiglione László klasszika-archeológusnak (1927–1984, itt: AZ ALEXANDRIAI SARAPIEION HELLÉNISZTIKUS KULTUSZ-SZOBRA, 1958, 556–574.) a görög-római, egyiptomi művészet történetét történeti-társadalomtörténeti kontextusában vizsgáló munkássága, mely több tekintetben is máig érvényes irányt szabott a posztfaraónikus Egyiptom vizuális kultúrája 1960-as évek óta kibontakozó nemzetközi kutatásának. Miközben az első világháború után feladott egyetemi klasszika-archeológiai oktatás is újraéledt, a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményéhez kötődő klasszika-archeológiai kutatás a hatvanas–hetvenes évektől folyamatosan jól érzékelhetően hatott a hazai ókortudomány látókörének alakulására. Klasszika-archeológiai terepmunka azonban mindmáig nem indult, s ez óhatatlanul hátrányosan befolyásolja a kutatás irányát.

Az egyszerre doktriner és felületes tudománypolitika az ötvenes évektől fogva olyan szemléleti konzervatívizmust váltott ki a kutatókból, amelyet sokszor nehéz megkülönböztetni a „marxista történettudomány” konzervatívizmusától. A hatvanas–hetvenes években pályájuk csúcán álló ókortudósok *savoir vivre*-jének köszönhető, hogy a hatvanas évekre mégis kialakulhatott egy a *Gründerzeit*re, esetleg a

nyugatabbi ókortudományra emlékeztető tárgyi és módszertani sokszínűség. A szerkesztő ennek külön hangsúlyt adott Bökönyi Sándor paleozoológus (1926–1994) egy könyvrészletének (forrás: AZ EURÓPAI ÁLLATTARTÁS TÖRTÉNETE, 1978, 575–579.) beiktatásával, emlékeztetve arra, hogy a hazai régészetet, látszólagos izoláltsága ellenére, már korán megérintette az Amerikában kibontakozó, majd nemzetközivé szélesedő processzuális régészet („újrégészet”), mely a régészeti jelenségeket mint társadalomtörténeti-kulturális folyamatok adatait vizsgálta, elsősorban kvantitatív természettudományos módszerekkel.

A század második felében, utolsó harmadában, amennyire ez egyáltalában lehetséges volt, az egykorú egyetemes ókortudomány és nem pedig a hazai politikai valóság világában íródtak az ókortörténetész-nyelvész Harmatta János (1917–2004, itt: EGY HETTITA TÖRVÉNY MAGYARÁZATÁHOZ, 1968, 526–542.), az ókortörténetész-régész Mócsy András (1929–1987, itt: PLUS EST PROVINCIAM RETINERE QUAM FACERE, 1962, 543–555.), a fájdalmasan fiatalon meghalt jogtörténetész Diósi György (1934–1973, itt magával ragadó érvelésű, minden tekintetben imponáló tanulmánya: GAIUS, A JOGTUDÓS, 1976, 580–597.), a sinológus Ecsedy Ildikó (1938–2004, itt: MÍTOSZ ÉS TÖRTÉNELEM A RÉGI KÍNÁBAN, 1974, 598–603.), a nyelvész Herman József (1924–2005, itt: A VULGÁRIS LATIN, 1997/2003, 634–648.); Kákósy László, Szabó Árpád, Ferenczy Endre művei – amint ezt munkájuk nemzetközi fogadtatása is mutatja. Nagyrészt ennek a sokszor itthoni elhagyatottságkért, elszigeteltségként is érzékelt függetlenségnek köszönhető, hogy 1989 után a magyar ókortudomány anélkül létezhetett tovább, hogy szégyenkezve hagyományokat és iskolákat kellett volna megszüntetnie: megőrizhette azt a hagyományát, hogy csak a minőséget keresse és becsülje, s legyintsen azokra az elkerülhetetlenül minden korban felmerülő és pártolókra találó „teljesítményekre”, melyek nem a tudomány talajából nőttek ki, s amelyek nem állják meg helyüket az egyetemes ókortudományban.

Mint a bevezetőben mondottakból kitérünk, a XX. század magyar ókortudománya valójában átnyúlik a XXI.-be, s így a XX. század második felében, harmadik harmadában megindult folyamatokat a kötet sem teljes spektrumukban, sem kimenetelükben nem mutathatta meg. Miközben a recenzens igyekezett

megérteni és, amennyire a terjedelem engedte, kommentálni a kötetbe válogatott szövegek tudománytörténeti és történeti kontextusát, egyre imponálóbbnak tűnt előtte az oly szerényen induló és annyi szirt között hajózó magyar ókortudomány XX. századi története. Elérve azonban az időben hozzánk legközelebb eső munkákhoz, bevallja, elbizonytalanodik. A „mai” magyar ókortudomány sokoldalúsága és nemzetközi integrációja örömmel tölti el, az önmagukban kivétel nélkül eredményes részterületek utánpótlásának egyenetlensége, a szakkönyvtárak (közöttük is elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára) valamennyire is megfelelő szintre fejlesztésének nehézségei azonban nagyon is aggasztják. De nem lenne méltó a kötethez a lemondó hangú befejezés. Aki a XX. században lezárult negyvenhét életmű szemelvényeit a szerkesztő szempontjait megértve végigolvassa, nem tehet mást, mint hogy végül mély elismeréssel adózzon a – sokszor nehéz és kedvetlen – idők és körülmények árapályában céltudatosan navigáló, egyes képviselőiben ugyan az egyetemesség zászlaját néha el-elhagyó, de főáramában mindvégig az „egészre tekintő” magyar ókortudománynak; s hogy sorsában és teljesítményeiben egy olyan forrást ismerjen fel, amelyből a magyar szellemi élet új- és legújabb kori történetének kutatói még sokat méríthetnének.

Török László

TITOKGAZDA

*Turbuly Lilla: Szélorosta
Parnasszus, 2008. 56 oldal, 980 Ft*

Turbuly Lillát eddig elsősorban prózaíróként tartotta számon a közönség. Két regénye után (ELTÉVEDT HOLD; ÜVEGHOLD) most líráját is megismerhetjük. A sorrend a legtöbb alkotó életében általában fordított szokott lenni, ő is lírával kezdte, de kötetben csak most, a Parnasszus Könyvek ÚJ VIZEKEN sorozatában olvashatjuk verseit.

Első verseskönete vékony könyv, könnyen elbújik könyvespolcon, táskamélyben, íróasztalon felgyűlt papírkazalban. Nem feltűnő nyu-

godtkék borítója sem. Csak a címlapon lelakolt, mélybe vezető, szélfúttá levelekkel beszórt csapóajtó nyugtalanít: hová vezet, ha kinyitom?

A szerző verseinek egy részét megismerhettük az elmúlt néhány évben, hiszen a későn kezdő költő rendszeresen publikál, negyvenkét versével valóban lezárt ajtó mögé vezet.

De különösképpen Turbuly Lilla egyszerre Kékszakáll és egyszerre kíváncsi Judit, titkot őriz és titkot les a kötet minden darabjában. Szigorú, higgadt, sőt kemény a titkok őre, őszinte, kedves és csodálkozó a rejtélyek nyomába eredő finom újjú fürkésző. Korábbi életében bírónő volt, pontos és fegyelmezett jogász, s bár soha nem ültem tárgyalásán, el tudom képzelni, hogy ítéletet is ezzel az attitűddel hirdetett (ha létezik az ítélethirdetésnek attitűdje): pontosan, szigorúan, de úgy, hogy ne fájjon a szükségesnél jobban.

A SZÉLROSTA versbeszéde is mentes minden fecsegéstől, átszítált szavak akadtak fenn csak rajta, s annak ellenére, hogy az alanyi költészet hagyományát folytatja, szinte érzelemmentes tónusban értesülünk a személyes élet szomorújátékairól. A rilkei távolságtartás mértéke éppen akkora, amekkora szükséges ahhoz, hogy a költő rálásson arra, ami kívül-belül történik vele. De ez a distancia nem kimódolt, nem erőltetett, inkább az udvarias ember gesztusa, aki nem lép túl közel, ne sértsen, még vizsgálata tárgyához – adott esetben önnön érzelmeihez – sem, ne sértse meg a mindenkinek – önmagának is – járó intimszféra határait. Ez az udvarias költő nem tulajdonít nagyobb jelentőséget a dolgoknak, mint amekkorát szükséges, nem nagyít, nem kicsinyít. Csak ráirányul okos, szemlélődő tekintete erre meg arra („*belépsz egy lépcsőházba*”), felfigyel egy-egy fontos részletre („*a korlát falra vetődő csipkés árnya*”), és sajátos módon asszociál róluk, szintén erre meg arra („*S látod magad ősz hajjal lépni be*”), „*egy másik név csúszik ki a számon*”) vagy éppen semmire („*nem emlékeztem semmire*”). Ebből a türelmes, nem kapkodó cselekvéssorból (szemlélődés, éles tekintet, asszociáció) sajátos költői megoldások jönnek létre (SZÍNHÁZ UTCA).

A versfűzér egységes abban is, hogy nyitóverse felütése szerint az örök jelenbe utalja az olvasót, a tárgyilagosan létező valóságba, a szikár tények, tényállások közé, legyenek azok időbeliségüket tekintve jelen vagy múlt idejűek. Azt ígéri, és saját szabályai szerint ezt be is tart-

ja, nem fog másról beszélni, csak *Arról, ami van*. „Úgy nézni, hogy még léteznek. / Körülvesz anynyi minden itt: / még átölel és fojtogat, / ami majd egyszer elveszik.” A tömör négy sor minden egyes sora nagy költőelődök (Villon, Kosztolányi, Nemes Nagy Ágnes) rendre megírt sorait villantja fel, kerek verseket cipel magával (ELLENTÉTEK BALLADÁJA, SZÁMADÁS, MENNYI MINDEN), de nem tesz mást, csupán emlékezetébe és emlékezetünkbe idézi az azokban kifejtett tárgyakat.

A kötet három arányos ciklusra tagolódik. A felosztás triptichonszerű: a tér (SZÍNHÁZ UTCA), a lélek (SZÉLROSTA), az idő (CSILLAGÁSZATI ÓSZ) pillérein ívelnek át a versek. A klasszikus szerkesztési elveknek megfelelően a kötet középpontjában áll a címadó SZÉLROSTA, alcíme szerint REINKARNÁCIÓS GYAKORLAT. A vers utolsó két versszaka a lélek munkáját fejt ki az időben, a bölcsességhez vezető lelki gyakorlatot, a szelektálás tudományának elsajátítását mutatja be:

„De hogyha mégsem, nincsen semmi baj,
gyakorlat teszi a felejtés mesterét,
láttam egyszer szélrostát forogni, maradt
a mag és szállt a pelyva szerzetészét.

Megtanultam előző életemben:
volt már és jön még korszakok sora,
hogy semmi kedvem lenni nélküle,
ilyet nem mondok többé már soha.”

Az értékek, amelyek magként fennmaradtak a rostán, néha pelyvaszerű apróságok, néha valóságos, lírává csendesedett sorstragédiák, melyekről olykor akkora kihagyásokkal értesülünk, képzeletünknek akkora munkát kell végeznie, mintha Arany-balladát olvasnánk (ARRÓL, AMI ELMŰLIK). Az elhallgatások persze izgalmassá teszik ezt a költészetet, a nyomozó munkáját végezzük olvasás közben. (A kötetet ajánló Rakovszky Zsuzsa is felhívja a figyelmet a verseknek erre a sajátosságára: „Általában kihagyásos, utalásos technikát alkalmaz, így ezeket az összefüggéseket az olvasó többnyire csak visszamenőleg ismeri fel, ezért a versek olvasása olyasfajta szellemi örömet is jelent, mintha egy retek rejtvény megfejtése »ugrana be« hirtelen vagy néha csak második olvasásra, de mindig biztosak lehetünk benne, hogy van ilyen megfejtés, és hogy minden szónak jelentősége van.”)

De egy idő után nem feltétlenül akarjuk megtudni, ki a tettes. Mert úgy tűnik, Turbuly

Lilla sem őt keresi, személye ugyanis a végeredmény, „a valami hiányzik, ami eddig megvolt” szempontjából lényegtelen.

Ennek a lírának az elmúlás, a felejtés, illetve nem felejtés, a múlt jelenléte a legfontosabb tárgya. Rezignált, de nem kimondottan elégtikus tudomásulvétele az elmúlásnak, annak tudása, hogy a jelen azzal teljes, ami nincs benne jelen, legyen az az elmúlt szerelem (EL), egy lebontott tűzfal (ÍRÁS A FALON), egy város (BÚCSÚ A VÁROSTÓL) vagy a már-már banális módon eltűnt fiatalosság (MI MARAD A NYÁRBÓL?). És ha néha egy-egy múltba tűnt tárgy megkerül, az sem azonos már múltbeli önmagával: „A receptet megtaláltam végül. / Nem lett olyan mégse, hiába / mondtad el, hogy pontosabban / nem lehetne. Képtelenség úgyis, / hogy az az íz még egyszer össze- / álljon.” (TIFOKGAZDA.) De a Camus világának gyengéd közönyét idéző rezzenéstelenség szerint ez sem baj feltétlenül: „A harmadik napon megkísért mégis, / ahogy minden évben egyszer, a gondolat: / lehetne végre semmit nem akarni, / csak hagyni, hogy teljen a hold, fogjjon a nap.” (SZÜNIDŐ.) Az elmúlásban egymás mellé rendeződő kisebb és nagyobb dolgok elveszítik fontosságú sorrendjüket. A dalál középkori demokráciája jelenik meg ebben a szemléletben, és ismét Camus-t, a KÖZÖNY első sorát juttatja eszünkbe: „Régen nem beszélünk, vártam, hogy hívsz talán. / Olyan furcsa nyár ez, sok vendég elmaradt. / Ma délután négykor meghalt az apám. / Felhőt se láttam ott két hosszú hét alatt.” (NÉGY HANGRA.)

A múlt és jelen szelíd, szenvedélytől és önsajnálattól mentes őrzésének legszebb példája talán a címében Babits-allúziót hordozó ESTI KÉRÉS, ami már a kötet megjelenése előtt rendkívül népszerű lett, legalábbis az internetes versportálok, blogok gyakran idézik:

„Aki van, őrizze meg az este.
Aki nincs, álmomba visszatáljon.”

A kevés beszédű versnyelv sajátossága, hogy ebben a kötetben, bár vannak vágyak és így óhajtó mondatok is, de nincsenek felkiáltások és felkiáltójelek: „Bárcsak megint abban a másik parkban állnék, / ahol tíz év előtt, hol dönteni kell, már tudnám: / hogy csak visszhang tudott lenni, csak árnyék, / sem boltozat, sem megtartó meder.” (BÚCSÚ A VÁROSTÓL.) A mondatok modalitása higgadt kijelentésekben, esetleg halk, olykor ironikus kérdésekben váltakozik. Indulat nélküli a versek intonációja, annak ellenére, hogy

intenzív érzések feszülnek a kiegyensúlyozottnak tűnő sorok mögött. Mondhatnánk, angol eleganciájú ez a líra, ott a szenvedélyt a nyugodt „*kedvelem Önt*” fejezi ki, itt félénk mosoly: „*Járomcsontok íve / a vékony bőr alatt, / félénk mosoly mögött / felfénylő indulat.*” (FÉNYKÉP.)

Turbuly Lilla verseinek igazi ízét (amitől már bátran mondhatjuk azt, hogy olyan „Turbuly Lillá-s” versek ezek) azonban meglepő hasonlatai, metaforái, versben különös, a hétköznapi nyelvből beemelt, így más, egészen új értelmet kapó szavai, kifejezései, a jelentéssíkokkal való játékok adják. Nézzünk néhány „Turbuly Lillá-s” hasonlatot: „*Vízcepp szalad a karcos üveggen...*” Amikor itt tartunk, már mondjuk is magunkban tovább Kosztolányi csodaszép hasonlatát az ŐSZI REGGELI-ből, „*és elgurul, akár a briliáns*”, de itt a hasonlat lefelé ível, akár a hasonlat első sorában a vízcepp: „*mint pulóveren az elrontott szemek...*” (ARRÓL, AMI ELMÚLIK). Ez az elrontott kötésminta jelzi, a költő (bűn nélküli) büntudatát mind az eleredő eső, mind az elrontott kötés, mind az elrontott (elromlott) kapcsolat miatt. A hasonlat egyfajta „úgy tűnik, lúzer vagyok, nekem nem sikerül semmi” életérzést jelenít meg, ami elő-előfordul a kötet más verseiben is, egészséges és az olvasóból derűt fakasztó önironiával. Annál inkább, mert az elrontott kötés – mosolyra készítő – allegóriáját „csakazértis-morállal” vállalja a költő: „*mégis, ha tehetném se bontanám / vissza elfuserált kötésmet*”. Egy másik, igen jellemző hasonlat a SZÍNHÁZ UTCÁ-ból: „*...ez a meghitt idegenség / vonz magához, mint bársony a pihét?*” Az idegenség bársonya, a költői persona pihe léte szép, igazán költői szavak és képek, csupa kellemes képzetársítással, de mégis érezzük, valami bosszantó apróság zavar bennünket a gyönyörködésben, valami, ami nem több, mint egy bársonygallérra tapadt, zavaró és lepöckölendő pihe.

Tárgyilagosságukkal hátborzongató hasonlatai a fájdalom mértékéről, mégis elviselésének technikájáról árulkodnak: „*Hogy kifordítják a szívedet, a tüdőt / mint egy kopott nagykabátot, megrémít...*” (BY-PASS.) A test máshol is meg-reparálandó szerkezetként bukkan fel, akár a SZÍV, RITMUS, ZAVAR toronyórájának és az anya beteg szívének párhuzamában, ahol az állítás paralel vonatkozik mindkettőre: „*Mintha / befejezte volna, elhallgat, / aztán kevés meggyőződés-sel / kongtat még kettőt, de olyan / rekedten, mint aki-nek megártott / a sok fagyalát.*”

A jelentéssíkok egymásba játszását másutt is szívesen alkalmazza a szerző, példa erre a NÉGY HANGRA hétköznapi elcséplétté vált praktikus mondatának elégikus átalakulása: „*Most leteszem, mert mindjárt lemerülök*”, ahol a „*lemerülök*” ige a lelki megrázkódástól bekövetkező, gyakorlatilag félajlult fizikai állapotot idézi, azt, amikor az ember a mobiltelefon akkumulátorához hasonlóan további kommunikációra, működésre átmenetileg alkalmatlanná válik, és ezt, a telefonhoz hasonlóan, praktikus és megdöbbentő módon előre jelezni képes.

A költői képek gyakorlati életből merítettége otthonossá teszi Turbuly Lilla verseit, hiszen ki ne tudná, milyen is a „*mézbé hulló morzsa*” (MI MARAD A NYÁRBÓL?)? Hogy az árvíz magasságát jelző vonal „*egy nyíl... a Rókus oldalán*” (NÉGY HANGRA)? És ki ne tudná maga elé képzelni, hogy „*A boltos jégkrémet, napolajat rendel*” (HOLNAPTÓL NYÁR LESZ)? Ki ne örülne, amikor sarka alatt „*egy gesztenye / zöld burka feslik roppanva föl?*” Jólesők a mindennapok meghitt képei, az olvasót nem éri sokk, éppen azzal lep meg bennünket ez a líra, hogy mer nem pukasztani polgárt, mer nem hódolni kardivátnak, nem tülekszik, nem akar mindenáron érvényesülni. Nem is célja ez. Türelmes költő türelmes költeményei.

A már említett szemlélődő attitűd némileg kívülállóvá teszi a szemlélődőt magát is, érdekes módszere pedig azonossá teszi a befogadó és alkotó nézőpontját, a szerző velünk együtt van az elsötétített nézőtéren, kívül az eseményeken. Az elmúlt szerelem (szerelemek), az elválas(ok), elköltözés(ek), a betegség(ek) mind valamiféle panoptikumban zajlanak, a költő velünk együtt nézi – finom részvétellel, együttérzéssel, de kitörő katarzisz nélkül – a kivilágított színpadon (az éppen tragédiát, fájdalmat átélő) önmagát:

„1
Szobák közt téblábol szakadatlan,
bőröndöket kinyit, majd visszazár;
és benne van az is a pillanatban,
válthat retírt, mégsem jön vissza már.

2
Felejt, de részletekben: az az annyit
hívott szám – már nem tartja észben,
de gondol rá, ha látja ugyanazt a
cigarettát egy még eresebb kézben.

3
*Nem hitte volna, hogy majd ez hiányzik,
 másféle tájat várt, vadabb vihart,
 a hosszú pányva napról napra vásik,
 az nem lehet, hogy örökké kitart.”*

(A HOSSZÚ PÁNYVA)

Itt a katarzis ugyanis éppen abból fakad, hogy nincs. A kihagyásos, rejtvénytyszerű történetmondás mellett ettől a költői fogástól válik izgalmassá a SZÉLROSTA.

Még akkor is, ha néha fennakadunk a gyengébb rímeken, a néha közhelyes sorokon. A kötetben szabad és kötött formájú versek egyaránt olvashatók. Leggyakrabban klasszikus négy soros versszakok fordulnak elő, keresztrímes, páros rímes képlettel. A rímek minőségén néha felszisszenhet a Nyugat költőin nevelkedett olvasó, aztán mégis inkább meglepődik azon a bátorságon, hogy a szerző bennhagyja a szövegben olyan rímeket, amelyeket régóta nem merne senki (Dsida Jenőt kivéve): *elött / azelött; fogatag / sós latyak; tudomány / talány*. Végül megbarátkozik ezzel a rímtechnikával, hiszen a soráthajlások: „*Maszatos gyerekkéz dob egy marék cseresznyét / a fagottot fújó utcai zenészek*” (MERÜLŐSÜLY), a soha nem vulgáris, de nagyon is hétköznapi stílusrétegből beemelt szavak („*elfuserált*”, „*citrompótló*”, „*garzontea*”) annyira a belső beszédhez, gondolatáramláshoz közelítik a versek egy részét, hogy elfogadjuk, ezekben a darabokban erőltetettnek, mesterkéltnek tűnhetnek a tökéletes vagy éppen szándékosan ronított rímek. Az időként felbukkanó közhelyekkel hasonló a helyzet. A helyenként a hatvanas évek slágereibe illő bölcsességek („*ami talány volt, maradjon talány*”) először meghökkentettek, aztán az a benyomásom támad, a költő egész egyszerűen nem akar eltartott kisujjal úgy tenni, mintha bizonyos közhelyes válsághelyzetekben nem használnánk saját megnyugtatósunkra szolgáló közhelyes frázisokat.

A költői nyelv azonban érdekes módon éppen a szabad versekben erősödik fel. Ellentételezett szép szavak emelik a versolvasót a költészet hagyományosan gyógyító terébe:

„egyszerűen elalszom – citromfű meg levendula
 sem kell – [...] halottaim nem bújnak
 elő az eső dallamára – s ha kint eloldalog az égről
 a hold farkasa – akkor úgy lesz – ahogy rég
 álmodtam – felébredek egy más városban”

(ÉGY ESTE MAJD)

Máshol az igekötőkkel, névutókkal (*el-vissza; tőle-felé*), módosítószókkal (*igen-nem*), állandósult jelzős szerkezetek felcserélésével (*ott-hon, édes*) való komoly játék bizonyítja, a nyelv kifejezőerejét nagyon is tudatosan használja a költő. Érdekes megfigyelni, hogy ezek a nyelvi játéknak tűnő megoldások szinte kivétel nélkül filozofikus tartalmakat közvetítenek. Az EL és a SZÉLROSTA ellentétes irányt jelző szavai a bizonytalanság, a hová is tartunk kérdésését feszítik, ahol az irányok még intenzív mozgás esetén sem biztosak: „*futottam tőle vagy felé talán*”. A SZÉLROSTA, ahogy erről esett már szó, REINKARNÁCIÓS GYAKORLAT, az, hogy az irányok nem egyértelműek, esetleg önmagukba visszatérők, ahogy a korszakok is az ember életében („*Megtanultam előző életemben: / volt már, és jön még korszakok sora*”), többet jelent, mint bizonytalanságot, a keleti filozófiák bölcsessége, az önmagába visszatérő, sehova nem fejlődő idő, az elkerülhetetlenség tudása tükröződik a sorokban, ahogy a szélrosta forgásában is.

A FÉLBESZÉD megidézett telefonbeszélgetése, ahol a vers – természetesen – csupán az egyik fél válaszaiból áll, bibliai allúziót rejt, Jézus szavaira utal: „*A te beszéded legyen igen, igen; nem, nem, ami ezen felül van, az a gonosztól van.*” A versszakokat váltakozva nyitó *Nem* és *Igen* válaszok valójában mindvégig következetesen egy magatartásformát, tántoríthatatlan állásfoglalást fejtenek ki, amit a vers utolsó szakaszában ismétlődő két *igen* tovább erősít, az utolsó kétsoros szakaszban pedig egyértelműen kimond: „*Igen, / ugyanaz vagyok, aki voltam.*”

A kötet egyik legerősebb verse A PILLANAT SZOBRÁSZAI. A két összefüggésbe tagolt hét háromsoros versszak a szótagszámok ellenére haikuszerű. A központozás nélküli rövid sorokba írt – majdnem azt írtam, rajzolt – képek erős vizuális erővel bírnak, és a haikuhoz hasonlóan meditációra készítenek. A megragadott és a versszakokba keretezett pillanatok valóban időzésre készítik az olvasót. A második és a hetedik versszakot idézem is:

„*földre csorgó néma ár
 sikos padló mélyedése
 gyűjti össze ott megáll”*

„*van de ha ideje letelt
 szellőtől is szétesik mit
 egy vadkacsa szárnya kelt”.*

A képek a kötet további erősségei. Földrajzilag hiteles (SZÍNHÁZ UTCA, VIZSLAPARK, LÖVEREK) s átvitt értelmű tájak (ZSÁKUTCA) és hasonlóan két jelentéssíkot egymásba játszó konkrét és metaforikus idők (CSILLAGÁSZATI ÓSZ, NOVEMBER) árnyalják a verseket.

Megnyerő ez a békés, ráérős költészet, ami-
ben van idő és igény egy régi receptre (ТИТОК-
GAZDA), egy elveszett medálra („*perzselt fűcsomók
köt megvillanni / látod az elveszett medált*”), a tú-
nődésre, milyen teát is válasszunk: „...*sokáig /
tűnődünk az itallap vagy a / szolgatni kített min-
tadobozok / felett: matét igyunk, jázmint, / esetleg kré-
mes eper rooibost?*” (GARZON.) Állásfoglalásnak
is rokonszenves, amolyan mindenféle széllal
nem törődő. Jó lehet így élni, gondolhatja az
olvasó. Mert Turbuly Lilla költészetében a nagy
tragédiák és a lehullott gesztenyék egyenrang-
ságának bölcsessége fogalmazódik meg. Ke-
vés beszédű, nem minden titkot feltárni aka-
ró, sebeket nem sebesre vakaró poézis az övé.
Ez a titka. Mert a titokgazda ő. Aki ismeri a re-
ceptet.

Molnár Krisztina Rita

KÉT ENCIKLOPÉDIA A KELET- EURÓPAI ZSIDÓSÁGRÓL

*The YIVO Encyclopedia of Jews
in Eastern Europe, 1–2.*

Ed. Gershon David Hundert

New Haven–London,

Yale University Press, 2008. 2400 oldal

*Vingilijus Liauška: XX a. Lietuvos žydu
enciklopedinis žinynas [A XX. századi litvániai
zsidók kisenciklopédiája]*

Vilnius, Musmirė, 2007. 271 oldal

A YIVO (eredetileg: JIVO) betűszó a Jidiser
Visznsaftlekker Insztitut (Jiddis Tudományos
Intézet) rövidítése. A jelenleg New Yorkban (és
egy fiókjá révén Buenos Airesben) YIVO In-
stitut for Jewish Research néven működő intézet,
amely ezt az enciklopédiát is közel tíz év mun-
kájával kiadáshoz segítette, a jiddis kultúra, de

ezen túlmenően általában a kelet-európai zsi-
dóság kultúrája és történelme kutatásának a leg-
fontosabb tudományos központja. A „zsidó tör-
ténészek pátriárkájának”, Simon Dubnovnak –
aki a zsidóságot gazdag, noha feltáratlan, jó-
részt szóbeli jiddis nyelvű kultúrával rendelke-
ző nemzeti kisebbségként határozta meg – az
elképzeléseiből kiindulva, Berlinben élő emigráns
orosz zsidók kezdeményezésére az intézet
1925-ben alakult meg az akkor Lengyelország-
hoz tartozó Vilnában, s ezzel majdnem egy idő-
ben Varsóban és New Yorkban létesült fiókjá.
Lengyelország és Litvánia szovjet, majd német
megszállása után az amerikai fiók lett a köz-
pont, ahol számos nagy jelentőségű kutatást
folytattak és folytatnak, kezdve mindjárt 1945-
ben a holokauszt *avant la lettre* történetének a
kutatásától egészen a klezmerzene reneszánsz-
szának a beindításáig.

A vilnai intézetben a fénykorban, az 1920-
as évek második felében mintegy hetven fő,
köztük húsz tudományos munkatárs dolgozott,
ezenkívül Észak-Amerikától Dél-Afrikáig tizen-
nyolc országban működtek segítő egyletei, ame-
lyek a folklórtól a családi levelezésig, az iroda-
lomtól a szokáskultúráig a zsidó kultúra min-
den területéről küldtek összegyűjtött anyago-
kat. Az intézetet az első szovjet megszállás idején
(1939-ben hat hét, majd 1940–41) a tudomá-
nyos akadémia felügyelete alá vonták. A né-
met megszállás alatt a náci 1942-ben az állomá-
ny értékesebb részét Frankfurtba hurcol-
ták (ezt 1947-ben New York visszakapta), más
részét megsemmisítették. A gyűjtemény leg-
több anyagát azonban sikerült az intézet két
munkatársának, két költőnek életük kockáz-
tatásával apránként kicsempészni és elrejtetni,
úgyhogy azok túléltek az intézet és az egész vil-
nai gettó 1943-as felszámolását. 1944 után az
intézet beolvadt a Zsidó Művészet és Kultúra
Múzeumába, amelyet azonban a szovjet anti-
szemitizmus erősödésekor, 1949-ben bezártak.
A rablások és a megsemmisítések után meg-
maradt és még mindig több tucat tonna köny-
vet és kéziratot átszállították a Litván Nemzeti
Könyvesházba, ahol hála a zsidó igazgatónak,
A. Ulpisnak, szándékosan „megfeledeztek”
rőla, így védvén a megsemmisítéstől. A gyűj-
temény pusztá megléte csak 1988-ban került
nyilvánosságra. 1995–96-ban hosszas és elég
rosszízű tárgyalások eredményeként Litvánia
nem ismerte el a New York-i YIVO tulajdonjo-

gát, de hozzájárult a levéltári és kéziratos anyag lemásolásához. Ezekkel is bővülve a New York-i intézet jelenleg 350 ezer kötetes könyvtárral és közel négyezer méternyi raktári polcon elhelyezkedő kézirat- és levéltárral rendelkező kutatóközpont.

Az enciklopédia nemcsak a jiddis, hanem a mindenféle más nyelvű askenázi zsidóság életének első és mindjárt páratlanul gazdag összefoglalása. Nem csak olyan értelemben, hogy az eddigi kutatások eredményeit naprakészen tartalmazza, hanem a hiányokat s ezáltal a jövőendő feladatokat is feltárja. (A magyar anyagból hozott alábbi példák ezt majd jól szemléltetik.) Az ábécérendben közölt címszavakat tizenhat ország négyszázötven szerzője írta, mégpedig – ha akarta, s a túlnyomó többség akarta – anyanyelvén, s a szerkesztőség gondoskodott az angol fordításról, mindentűt feltüntetve a fordító nevét is. A címszavakon belül számos kapcsolódó térkép, táblázat és fénykép, ezenkívül pedig a 2. kötet végén több összefoglaló térkép, valamint ötvenhét színes reprodukció található. Az enciklopédia maximálisan olvasóbarát: nemcsak utalásokkal behálózott név- és tárgymutató van a végén (melyben műcímek is szerepelnek az eredeti nyelven!), hanem glosszárium, fogalommagyarázat is, valamint a szerzők névsora, ahol is nemcsak az illető működési helye és szakterülete, hanem az általa írt címszavak is fel vannak sorolva, s ezt követi egy fogalmak szerint összeállított tartalomjegyzék, amelyből képet kaphatunk az egész könyv struktúrájáról, s ahol a nagy témák (például országok, régiók, vallások, városok, nyelvek és irodalmak, életrajzok stb.) szerint vannak csoportosítva a címszavak. Ennek következtében sok olyan címszó van, amely ezekben a mutatókban három-négy helyen is megtalálható. Igaz, vannak olyanok is, amelyeket – minthogy bármiféle nagyobb egységre besorolhatatlanok – csupán egyszer, a név- és tárgymutató említ (például az orientalista Goldziher Ignácról szóló, Simon Róbert tollából származó külön címszót).

Tartalmi tekintetben két alapkérdésről kellett döntenie az amerikai és izraeli tudós szakemberekből álló harmincöt tagú szerkesztőbizottságnak: mi számít Kelet-Európának, és ki számít zsidónak. Hangsúlyozván, hogy e kérdésekre adott minden válasz többé-kevésbé önkényes, a könyv Kelet-Európát a német nyelvterület keleti határától az Urálig s a Balkántól

északra fekvő területként jelöli ki. Ily módon van címszó a balti államokról és Finnországról, de nincs Ausztriáról, Németországról, s csak a Kelet-Európában született német nyelvű irodalom, illetve több olyan németül író kapott életrajzi címszót, mint például Joseph Roth, akiknek munkássága ezer szállal kötődik a kelet-európai zsidósághoz. (Tálán az egyetlen kivétel Franz Kafka, aki „területi” alapon került ide: mivel Csehországnak van külön címszava, furcsa lett volna kihagyni a prágai író.) Nem automatikusan kapcsolódnak egymáshoz az egyes témák: például Litvániát természetesen hosszú címszó tárgyalja, de a litván irodalomról nem esik szó, még arról az összesen három, jelentősebb kortárs litvániai szerzőről sem (M. Zingeris, a magyarul is olvasható M. Sluckis és I. Meras), akiről eshetne (s akik közül az utóbbi, „a Közél-Kelet egyetlen litván írója” 1972 óta Izraelben él). Ezt azért kell külön említeni, mert az enciklopédia nem kelet-európai, hanem Kelet-Európában élő-élt zsidókról ír, tehát csak azok szerepelnek, akik egész tevékenységüket vagy legalábbis annak fő részét itt folytatták. A „ki a zsidó?” kérdését a szerkesztők tágan válaszolták meg: mindenki, akit saját maga vagy mások annak tartanak. Ez nem foglalja magában a távoli zsidó ősökkel rendelkező személyeket (például Lenint), de magában foglalhatja még azokat a kitérteket is, akik önmagukat nem érezték zsidónak (például Radnóti Miklóst).

Az elmondottakat illusztrálja a magyar anyagnak, szűkebben a magyar irodalomnak a szemrevételezése, annak a ténynek a figyelembevételével, hogy a szerkesztőbizottságban nincs egyetlen magyarszakértő, s ezért az idevágó címszavakat nyilván szerzőik válogatták. A közel húszoldalas Magyarország címszót hárman írták: a zsidóságról a magyar történelemben a kezdetektől 1918-ig a jeruzsálemi Héber Egyetemen tanító Michael K. Silber, az 1918–1945-ös időszakról Haraszti György s az 1945 utáni magyar zsidó történelemről Kovács András. Ezenkívül számos régióról (Bánát, Erdély), városról, a magyarországi héber és jiddis kultúráról, vallási mozgalomról, közéleti szereplőkről (Aczél Györgytől Wahrmann Morig), képző- és filmművészről, újságról stb. van külön címszó.

A magyar (zsidó magyar, magyar zsidó vagy ugyanez kötőjellel) irodalomról nyolcan írtak, de a negyvenhárom életrajzi címszó döntő többségét három ember jegyzi: Haraszti György (5),

Sanders Iván (9) és Kőbányai János (21). Kőbányai írta a magyar irodalom általános címszavát is, de csak 1945-ig, azzal magyarázva a hiányt, hogy a holokauszt olyan törést jelentett a magyar nyelvű zsidó írók munkásságában, hogy az már 1945 után egy másik történet. Akár elfogadjuk ezt az indokot, akár nem, azt mindenképpen el kell ismerni, hogy – a magyar irodalomtudomány mulasztása, politikai okokra is visszavezethető tartózkodása miatt – nem áll rendelkezésünkre semmiféle komoly, átfogó előtanulmány, s ennek hiányában szinte lehetetlen akár csak áttekinteni is az 1945 utáni igen gazdag – a térségben messze a leggazdagabb – termést. Érdemes felsorolni a külön címszót kapott írókat: Acsády Ignác, Ágai Adolf, Alexander Bernát, Bánóczy József, Bíró Lajos, Bródy Sándor, Fenyő Miksa, Füst Milán, Gerő Katalin (az 1853 és 1944 között élt, mindössze két, nem szépirodalmi publikációval rendelkező s nálunk jórészt teljesen elfeledett Gerőnek, aki a kezdeti zsidó nőmozgalomban játszott jelentősebb szerepet, nyilván azért szentelhetett a svájci feminista, Julia Richers külön címszót, hogy növelje az enciklopédiában a közéleti női szereplők arányát), Hatvany Lajos, Ignóty, Karinthy Ferenc (az apa, Frigyes nem, amit a fiúról szóló címszó szerzője, Sanders Iván azzal indokol, hogy egyrészt életében az apa még nem volt zsidóként számon tartva, másrészt munkásságának sincs köze a zsidósághoz), Kertész Imre, Kiss József, Kóbor Tamás, Komlós Aladár, Löwisohn Salomon (az 1789 és 1821 között élt héberül író nyelvész és költő tévédésből sorolta ide a címszó szerzője, a jeruzsálemi O. Menda-Levy, pusztán azért, mert Löwisohn Móron született és halt meg), Makai Emil, Molnár Ferenc, Pap Károly, Patai József, Radnóti Miklós, Szabolcsi Lajos, Szép Ernő, Szerb Antal, Szomory Dezső, Újváry Péter, Vámbéry Ármin, Vas István, Zsolt Béla. Ezekhez járul még a Magyar irodalom címszó függelékeként tizenhárom rövidebb és a másutt kötelező bibliográfiát nélkülöző íróportré (Gelléri Andor Endre, Heltai Jenő, Kaczér Illés, Komor András, Lesznai Anna, Markovits Rodion, Molnár Ákos, Nagy Endre, Rejtő Jenő, Révész Béla, Somlyó Zoltán, Vészi József, Zsoldos Jenő). Mint minden névsor, ez is bírálható, kiegészíthető, de figyelembe kell venni, hogy az egyes életkeknek és műveknek csak a „zsidó részéről” van szó, ami sokszor azonos az egészszel (például Pap Károly esetében), sokszor azonban valóban csak egy ilyen-

olyan rész. (Az amerikai Mary Gluck például Lukács György pályájának csak arról az 1918-ig tartó szakaszáról ír, amelyben a filozófust legalábbis megérintette a zsidó miszticizmus.)

Mindent összevetve olyan kézikönyv született, amely a térség történelme, kultúrája iránt érdeklődők hosszú ideig nélkülözhetetlen segítője lehet.

*

A XX. SZÁZADI LITVÁNIAI ZSIDÓK KISENCIKLOPÉDIÁJA az első litván nyelvű lexikon, hogy kikről, az mindjárt magyarázatra szorul. A litvániai zsidókat a jiddisből átvett szóval litvákoknak hívják. Simon Perez izraeli miniszterelnök is így említi őket a kötet elején olvasható, az Izrael és Litvánia közötti diplomáciai kapcsolatok 1991-es felvételének 15. évfordulóján mondott beszédében. De a litváok többet jelent, mint litvániai: nagyjából a középkorban fennálló Litván Nagyfejedelemség, majd 1569-től a Lengyel–Litván Nemzetközösség litván és fehér-orosz területeinek, vagyis a mai Litvánia, Fehéroroszország és Kelet-Lengyelország egy kis csücskének a lakóját. A litváok és a litvániai eltérése abból adódik, hogy az utóbbi többszörös jelentésváltozáson ment át a XX. században: az orosz birodalomban 1917–18-ig Litvánia nem létezett, csak mint az úgynevezett Északnyugati Vidék szándékosan nem elkülönített része. A két világháború között viszont nem tartozott a független Litván Köztársasághoz a lengyelek által elcsatolt s közel felerészben zsidók lakta Vilna. (A fővárost 1939 őszén szovjet kézből kapták vissza a litvánok, az ezt megelőző átmeneti hat héten persze a szovjet katonáknak a lengyelekkel összefogva volt még idejük pogromokat rendezni a vilnusi litvákok körében.) 1940 nyarától egy évig tartott a szovjet megszállás, melynek során létrejött a Litván Szovjet Szocialista Köztársaság, amely az 1941–44-es német megszállás után, amikor is Litvánia (*Bezirh Lithuania*) közigazgatásilag az ún. *Reichskommissariat Ostland*ba tartozott, egészen 1990-ig állt fenn. A történelem eme közmondásos viharai következtében a körülbelül 250 ezer litvákból mára három-négyezer maradt.

Mivel e fogyásban finoman fogalmazva a litvánoknak is volt némi szerepük, a kisenciklopédia litván szerzője (vagy ahogy ő maga szerényen nevezi magát: összeállítója) most egy kicsit kompenzál: a pártmunkásoktól a zeneszerzőkig minden ismertebb személyt felvett a fényképekkel gazdagon illusztrált, fogalom-

magyarázattal is ellátott lexikonba, aki valamiképp litváknak minősülhet. Abból a szempontból könnyű dolga volt, hogy legalább azon nem kellett sokat töprengenie, ki zsidó: itt nem volt asszimiláció, zsidók és nem zsidók errefelé nem együtt, egybekeveredve, hanem még békében is csupán egymás mellett, elkülönülve éltek. Így például egy kézen meg lehet számolni a litvánul író zsidó írókat. Liauška néha megmosolyogató módon, de rokonszenvesen kisajátít (ami összehasonlíthatatlanul jobb, mintha ki-rekesztene): szinte bármi megfelel a litvátság kritériumának. Kérdéses például, hogy a francia író, Romain Gary vagy másik álnevén Émile Ajar (1914–1980) címszót érdemel-e csupán azért, mert Vilnában született, és Varsóba költözésük előtt, kilencéves koráig ott lakott (a házon ma emléktábla), s 1960-as LA PROMESSE DE L'AUBE című, orosz anyjának emléket állító regényében – amelyről egyébként Szöllősy Klára írt meleg hangú ismertetést (*Nagyvilág*, 1961/6.) – vilnai, de főként varsói gyermekkoráról is beszámol. Vagy litvák-e a jiddis nyelvtörténet világhírű tudósa, Max Weinreich (1894–1969), aki Lettországbán, Kursföldön (Kurland) született német zsidó családban, és az USA-ban halt meg, azon az alapon, hogy 1925-ben ő volt a vilnai JIVO három alapítójának egyike, s 1931 végén a lengyel fasiszták egy pogromban a városban verték ki a fél szemét.

Mindezzel együtt a könyv újabb dokumentuma és egyúttal segítője annak, hogy a litvánok szembe akarnak nézni múltjukkal.

Bojtár Endre

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

Tisztelt szerkesztőség!

Förköli Gábornak hívnak, nemrég újra kezembe akadt a *Holmi* 2008. áprilisi száma. Ebben olyan jelenségre bukkantam, amely a magyar folyóirat-irodalomban kuriózzumnak is izgalmas eseménynek számít, ezért is gondoltam, hogy majdnem egyéves késéssel bár, de olvasói levélben kell reagálnom rá. Az a kis verscsokor fogott meg, amelyet egy bizonyos Mohácsi Sándorné írt.

A szerkesztők nagyon jól megéreztek, hogy

azok a szövegek, amelyeket a felületes szemlélő dilettáns alkotásoknak bélyegezne, sokkal többet rejtenek magukban, mint első látásra gondolnánk, s vétek lenne nem közölni őket. A versekhez csatolt szerkesztői közlemény írója Weöres Sándor-i ihletést tulajdonít a rövidke verseknek, s megállapítja, hogy a szerző változó színvonalú rímjátékaiban „*föl-fölsillannak a költészet fényei*”. Ez valóban helytálló, azonban úgy vélem, ennél többről van szó, amikor úgy érezzük, hogy ezek a csak ránézésre együgyű versek képesek még a rafináltabb irodalmi ízlésű olvasókat is valamilyen különleges, zavarba ejtő tapasztalatban részesíteni.

Amikor a szerkesztők Weöres Sándorhoz közel álló versízlést vélnek felfedezni Mohácsi Sándorné szövegeiben, alighanem a jobb híján gyermekverseknek nevezett ornamentális költemények költőjére gondolnak; pedig eszünkbe juthat róluk a PSYCHÉ szerzője és a HÁROM VERÉB HAT SZEMMEL összeállítója is. Ugyanis a közölt versekből modern metaforikájuk és nyelvezetük ellenére meglehetősen élesen rajzolódik ki egy Faludi Ferenc-es rokokó hagyomány, s fellillannak bennük a még régebbi magyar költészet nyomai is. Megdöbbentő például, hogy a PARLAGI LIGETSZEPE c. szöveg majdnem ugyanazokat a szavakat rímelteti, amelyeket egykor Rimay, s az őt utánzó számos versíró: a hagyományos „*Vélenca – kemence – szelence*” rímet Mohácsi Sándornénál „*kedvence – szelence*” formában olvassuk. A manierista bravúrrím még számos helyen felbukkan, s egy olyan szakember, mint Kovács Sándor Iván bizonyára jókat tudna belőlük csemegézni.

Tudatosan választott regiszterrel lenne dolgunk? Valódi költői játékkal? Nagyon úgy sejtem, hogy ha Mohácsi Sándorné afféle témákat feszegetne, mint Spiegelmann Laura, profi szerzőt gyanítanánk a név mögött. Természetesen nem hiszem azt, hogy egy versíró Csonkai Lili állt volna elő, de arra mindenesetre rávilágítanak ezek a kis versikék, hogy irodalmi ízlésünk, esztétikai ítélőképességünk milyen bizonytalan talajon is áll sokszor. Am éppen ez a bizonytalanság teszi lehetővé, hogy a kortárs líra fősodrától ugyancsak eltérő s igazi költői profizmusról nem árulkodó szövegek is néha érdekesek és értékesek legyenek számunkra.

Ezúton köszönöm meg a szerkesztőknek, hogy megvolt az érzékenységük a versek közléséhez.

Tisztelettel: *Förköli Gábor*